

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі № 226-V ҚРЗ.
2. Түркия Республикасының Қылмыстық кодексі (Türk Ceza Kanunu, ТСК).
3. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.
4. Түркия Республикасының 1982 жылғы Конституциясы.
5. Ә. Бәйімбетова. Қылмыстық заңнаманы гуманизациялау: Қазақстан тәжірибесі
6. Wikipedia.org

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Жамбыл Н.Б., Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ 2 курс магистранты
Кусаинова Л.К., з.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ*

Сыбайлас жемқорлық – бұл кез келген қоғамның дамуына кері әсерін тигізетін күрделі құбылыс. Жемқорлық мәселесі тек қана экономикалық және әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіріп қоймай, халықтың мемлекетке деген сенімін жоғалтуға әкеледі. Осыған байланысты Қазақстанда қабылданған шаралар мен заңнамалық бастамаларға қарамастан, бұл құбылыс әлі де өзекті болып отыр.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бағыттарын зерттеп, заңнамалық актілерді талдап, осы саладағы отандық және шетелдік авторлардың еңбектерін негізге ала отырып, жемқорлықтың алдын алу жолдарын ұсыну.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы (2015 жылғы 18 қараша) жемқорлыққа қарсы саясатты жүзеге асыруда негізгі құқықтық негіз болып табылады [1]. Бұл заңда сыбайлас жемқорлықтың анықтамасы, оның алдын алу шаралары мен жауапкершілік түрлері айқындалған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 366-бабы бойынша пара алу, ал 367-бабы бойынша пара беру әрекеттері қылмыс ретінде қарастырылады [2].

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі жариялаған деректерге сәйкес, 2023 жылы елде тіркелген жемқорлық құқықбұзушылықтардың басым бөлігі мемлекеттік сатып алулар, жер ресурстарын басқару және денсаулық сақтау салаларында орын алған.

Отандық зерттеуші ғалым Е.Е. Әбенев өз еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты қоғамның экономикалық және мәдени деңгейімен тығыз байланысты деп көрсеткен. Оның пікірінше, жемқорлыққа қарсы күрестің тиімді жолы – мемлекеттік басқару жүйесінде ақпараттық ашықтықты қамтамасыз ету.

Ғ.Е. Нұрғалиев сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін қоғамдағы құқықтық мәдениеттің маңыздылығын атап өтеді. Ол жемқорлыққа төзімсіздік ұстанымдарын мектеп қабырғасынан бастап оқытуды ұсынады.

Халықаралық деңгейдегі зерттеулерде, мысалы, Transparency International ұйымының баяндамаларында сыбайлас жемқорлықты азайту үшін келесі әдістер ұсынылады:

- Мемлекеттік аппаратты цифрландыру;
- Азаматтық қоғам мен үкіметтік емес ұйымдардың ролін күшейту;
- Мемлекеттік қызметкерлердің табысын заңнамалық деңгейде реттеу.

Құқықтық негіздер мен проблемаларды шешу жолдары

Қазақстанның заңнамасында сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін негізгі шаралар қарастырылған. Алайда, жемқорлықтың алдын алу үшін келесідей мәселелерге назар аудару қажет:

ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес, білім беру мекемелерінде әділдік қағидатын сақтау – басты міндет. Алайда, емтихандар кезінде заңсыз әрекеттердің орын алуы білім саласын реформалауды талап етеді.

Құқық қорғау жүйесіндегі жемқорлықты жою үшін құқықтық жүйенің тәуелсіздігін қамтамасыз ету маңызды. Бұл ретте, ҚР Конституциясының 1-бабының 1-тармағындағы құқықтық мемлекет қағидаттарына сәйкес, заңның үстемдігі басты орынға қойылуы тиіс.

Мемлекеттік сатып алулардың ашықтығы. ҚР «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңы аясында цифрлық платформаларды жетілдіру арқылы бұл саланың ашықтығын қамтамасыз ету қажет.

Мемлекеттің негізгі заңының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары [3].

Сыбайлас жемқорлық қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіреді, оның әлеуметтік, экономикалық және саяси дамуына зиян келтіреді, азаматтардың Конституциямен кепілдік берілген құқықтары мен бостандықтарына ашық түрде қол сұғады. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес міндеті ел дамуының стратегиялық бағытына айналды.

Қазақстандағы жаңа экономикалық қатынастар, қаржы секторының дамуы құқық қорғау органдарына бұрын тән емес және белгісіз қылмыстық қызмет түрлерінің пайда болуына ықпал етті. Қазақстандағы құқықтық статистика қылмыстылық неғұрлым ұйымдасқан сипатқа ие болатынын, оның ішінде сыбайлас жемқорлардың ортасы криминалдық әлеммен байланысты белсенді түрде жолға қоятынын көрсетеді, бұл экономиканың тұрақсыздануына алып келеді, мемлекеттің осы даму кезеңіне тән реформаларды жүзеге асыруға мақсатты түрде кедергі келтіреді.

Сыбайлас жемқорлық мәселесіне қарсы іс-қимылды қамтамасыз ету мақсатында мемлекет басшысы мен Қазақстан Республикасының заңнамалық органдары барынша қысқа мерзімде мемлекеттің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жөніндегі мақсаттары мен міндеттерін, осындай қылмыстардың жолын кесу, ашу және тергеу жөніндегі құқық қорғау органдарының рөлін айқындай отырып, қазақстандық заңнаманың құқықтық базасын нығайтты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі шарттарының бірі мемлекеттік органдардың қызметін нақты құқықтық реттеуді, мұндай қызметтің заңдылығы мен жариялылығын, оған мемлекеттік және қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету, сондай-ақ лауазымды және мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті басқа да адамдардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге жол берілуін тану болып табылады.

Бұдан басқа, мемлекеттік қызмет туралы заңдарда мемлекеттік қызметке қабылдануға және болуға байланысты бірқатар шектеулер көзделген.

Баяндалғанның негізінде мемлекеттік қызметтің стратегиялық бағыттарының бірі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың мақсаттары болуы тиіс деп есептейміз.:

- сыбайлас жемқорлықты тудыратын жағдайларды анықтау және алаңсыз күрес;
- сыбайлас жемқорлықтың барлық көріністеріне қоғамдық қарсылық тудыратын жағдай жасау;
- емлекеттік қызметке кіретін кадрларды мұқият таңдау;
- құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте халықтың және қоғамның белсенді ұстанымына ықпал ететін көтермелеу нормаларын құқықтық реттеу.

Арнайы ғылыми әдебиетті зерделеу сыбайлас жемқорлық қылмысының криминологиялық сипаттамасының құрылымына келесі элементтер енгізілетінін көрсетеді:

- тиісті қылмыс түрінің жай-күйі, құрылымы және динамикасы;
- сыбайлас жемқорлық тұлғасының криминологиялық сипаты;
- тиісті қылмыс түрінің факторлары;
- қылмыстың тиісті түрінің алдын алу [4, 75б.].

Кейде сыбайлас жемқорлық қылмысының криминологиялық сипаттамасының құрылымына оның салдары кіреді [5, 45б.]. Криминологиялық сипаттаманың құрылымын анықтауға келтірілген тәсіл шамадан тыс кең болып табылады.

Біріншіден, сыбайлас жемқорлық қылмыс-бұл екі құбылыстың: сыбайлас жемқорлық қылмыстардың жиынтығы мен оларды жасаған адамдар жиынтығынан тұратын феномен. Осылайша, сыбайлас жемқорлық қылмысының жалпы немесе оның жеке түрінің криминологиялық сипаттамасы аталған құбылыстардың криминологиялық маңызды қасиеттерінің сипаттамасы болып табылады.

Осыдан, сыбайлас жемқорлық қылмысының жағдайлары мен салдарларының сипаттамасы қылмыстың сипаты емес, мұның барабар терминологиялық бекітілуі тиіс.

Бұл ұстаным өткен жүзжылдықтың іргелі криминологиялық еңбектерде, сондай-ақ криминология бойынша қазіргі заманғы оқу құралдарында кездеседі [6, 28б].

Сол себепті, біздің ойымызша, сыбайлас жемқорлық қылмысының криминологиялық сипаттамасының құрылымына сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы күрес шараларын енгізу мүмкін емес. Қылмысқа қарсы күрес шараларының криминологиялық сипаттамасы туралы айту

мағынасыз, өйткені қылмысқа қарсы күрестің барлық шаралары зерттеу қорытындысы бойынша криминологиялық маңызы бар мәселе.

Сыбайлас жемқорлық қылмысының криминологиялық сипаттамасының мазмұны оның қоғамдық қауіптілігі, көлемі, қарқындылығы, құрылымы, динамикасы, аумақтық бөлінуі, латенттілігі, сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдардың әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-психологиялық және құқықтық белгілері сияқты қасиеттерінің сипаттамасын қамтиды.

Сыбайлас жемқорлық қылмысы факторларының қатарында қазіргі заманғы ғалымдар оны тудыратын немесе сыбайлас жемқорлық қылмысының өсуіне не таралуын қолдауға ықпал ететін, сонымен бірге онымен неғұрлым тығыз корреляциялық байланысы бар құбылыстарды қарастырады.

Сыбайлас жемқорлық қылмысы қандай да бір көріністерде барлық уақытта және барлық халықтарда орын алған және кезінде оларда жауаптылыққа тартылған. Алайда, ұлттық қылмыстық заңнама тұрғысынан қарастырылатын қоғамдық қауіпті сыбайлас жемқорлық мінез-құлқы нысандарының ұқсастығы мен даму дәрежесі бұдан туындамайды. Қазақстандық қылмыстық заңнаманың соңғы ірі реформасы сыбайлас жемқорлық мінез-құлқының жекелеген түрлерінің қоғамдық қауіптілік өлшемдері айтарлықтай өзгергенін көрсетті. Осыдан іс жүзінде маңызды қорытынды шығады: сыбайлас жемқорлық қылмысының көрсеткіштерін аталған реформаға дейін салыстыру және одан кейін жағдайға салыстырмалы түрде талдау жасау. Қылмыстық заңнамасы түрлі мәдени-құқықтық дәстүрлерге негізделген елдердің сыбайлас жемқорлық қылмыстарының көрсеткіштерін салыстыру кезінде аса мұқият болу керек.

Қазіргі заманғы сыбайлас жемқорлық қылмысының сипаттамасында барлық зерттеушілер жаһандану идеяларына және сыбайлас жемқорлық қылмысының таралуының өсуіне негізделеді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының статистикалық өсуі тек ТМД республикаларын ғана емес, сондай-ақ Латын Америкасы, Таяу және Орта Шығыс, Жерорта теңізі, Африка, Шығыс Еуропа, сондай-ақ Қытай елдерін қамти отырып, бүгінгі күні іс жүзінде әлемдік үрдіс болып табылатынын атап өткен жөн. Соңғы жылдары бұл үрдіс Германия, Франция, Бельгия, Нидерланды, Люксембург, Канада сияқты экономикалық дамыған елдерге таралды.

Шындығында, сыбайлас жемқорлық – бұл жаһандық феномен, бірақ статистикалық тұрғыда ол тек ұлттық қылмыстық-құқықтық нысандарда ғана бар.

Мысалы, АҚШ-тың Федералды статистикасында парақорлыққа күдіктілерді тұтқындау ғана есепке алынады, және "барлық басқа қылмыстар" жалпы бағанында қамалуға алынғандарды бөлу мүмкін емес. Сонымен қатар, АҚШ заңдар жинағының 18-бөлімінің екінші тарауында "пара беру, сатып алу, мүдделер қақтығысы" парақорлықтың әр түрлі нысандары үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін 25 бап бар. Ал 1989 жылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы арнайы заң қабылданды. Сонымен қатар, АҚШ-тың әрбір штатының осы әрекетпен күреске бағытталған өз заңдары тағы бар [7, 466.].

Францияның ресми статистикасында парақорлық басқа экономикалық және қаржылық қылмыстарға, Германияда – лауазымдық қылмыстарға жатады. Англияда және Уэльсте тіркеуге жататын қылмыстар қатарына, сондай-ақ жалпы статустық құқық бойынша жауапкершілігі болуы мүмкін сыбайлас жемқорлық қылмыстар енгізілмеген. Тек Жапонияда ғана парақорлыққа күдікті адамдардың жалпы саны және мемлекеттік айыптаушы қараған істердің тиісті саны туралы мәліметтер жеке тәртіпте жарияланады.

Сыбайлас жемқорлық қылмысының ең жоғары статистикалық тіркелген деңгейі саяси режимдерге, мәдени орта мен дәстүрлерге қарамастан экономикада айқын көрінген дағдарыс құбылыстары бар мемлекеттерге тән болды. Бұл тұжырым бұрынғы Одақтың барлық республикаларына да, соның ішінде Қазақстанға да толық қатысты. Сонымен қатар, айқын фактіні елемеуге болмайды: диктатуралық басқару (діни, коммунистік немесе фашистік), шын мәнінде, сыбайлас жемқорлық қылмысымен күрес мәселелерін ашық жариялаумен талқылауға аз бейімделген. XX ғасырдың соңында әлемнің елеулі бөлігін қамтыған демократиялық өзгерістер сыбайлас жемқорлыққа саяси қызығушылықтың өзектілігін тудырды.

Сондай-ақ, көптеген сарапшылардың пікірінше, сыбайлас жемқорлық қылмыс саяси, экономикалық, рухани және адамгершілік дағдарыстардың салдары ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік өмірдің көптеген салаларында жаңа дағдарыстар мен қиын шешілетін мәселелерді тудыруға қабілетті екенін ескеру қажет.

Кейбір ғалымдардың сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық қауіптілігі мынадан көрінеді деген пікірімен келіскен жөн.

1. Мемлекеттік саясат биліктегі адамдардың жеке мүдделерін білдіреді және сол арқылы билікке қоғамдық мүдделерді іске асыру жөніндегі билік қызметінен асып түсетін ауқымда ықпал етуге қабілетті. Қоғам өміріне барынша әсер ететін негізгі шешімдер сыбайлас жемқорлық негізінде немесе әртүрлі "көлеңкелі фигураларға" байланысты тұрған сыбайлас жемқорларды жасыру үшін қабылданады.

2. Сыбайлас жемқорлықтан түсетін тікелей шығындар өндірілетін жалпы ұлттық өнімнің көлемін жанама түрде азайта отырып, мемлекеттік бюджет кірістерінің азаюына алып келеді.

3. Сыбайлас жемқорлық көлеңкелі экономиканы кеңейтеді, бәсекелестікке теріс әсер етеді, өйткені "пара" бәсекелес емес артықшылықтар беруді қамтамасыз етеді. Бұл нарықтық қарым-қатынастарды осылай бұзады, ұйымдасқан қылмыспен жиі байланысқан жаңа сыбайлас жемқорлық монополияларын құрады, тұтастай алғанда экономиканың тиімділігін төмендетеді.

4. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті нарық ойынының адал ережелерін сақтауды қамтамасыз ету мүмкіндігінен айырады, бұл нарық идеясын да, мемлекеттің төреші және судья ретіндегі беделін де түсіреді.

5. Сыбайлас жемқорлықтың жекешелендіру мен банкроттықты жүргізуге әсері тиімді меншік иелерінің пайда болуын қиындатады.

6. Бюджет қаражатын тиімсіз жұмсау бюджеттік дағдарысты қиындатады.

7. Сыбайлас жемқорлық экономика субъектілерінің шығындарын ұлғайтады, бұл тұтыну бағалары мен тарифтерінің өсуіне әсер етеді.

8. Сыбайлас жемқорлық тек басқару органдарын ғана емес, сонымен қатар әр түрлі корпорациялардың басқару аппаратын да таратады. Тиісінше, мемлекеттік және коммерциялық басқару тиімділігінің жалпы төмендеуі орын алады.

Кең ауқымды сыбайлас жемқорлық тек шетелдік инвестицияларды ғана емес, қазақстандық инвестицияларды да тартуға мүмкіндік бермейді.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу – бұл ұзақ мерзімді жүйелі жұмыс. Қазақстанда қабылданған құқықтық шаралар бұл бағытта маңызды қадам болып табылады. Алайда, жемқорлықпен тиімді күресу үшін құқықтық нормаларды тәжірибеге енгізу, азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру және қоғамда әділдік қағидаттарын орнату қажет.

Ұсыныстар:

Цифрлық технологияларды қолдану. Электронды қызмет көрсету платформаларын кеңінен пайдалану арқылы мемлекеттік органдардың ашықтығын арттыру.

Қоғамдық бақылауды күшейту. Мемлекеттік сатып алулар, бюджеттік қаражаттың жұмсалуды туралы ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ету.

Халықаралық тәжірибені енгізу. Жемқорлыққа қарсы күрестегі озық елдердің тәжірибесін қолдану.

Бұл шаралар Қазақстанды жемқорлықсыз қоғам құру жолында жаңа деңгейге көтеріп, халықтың мемлекеттік билікке деген сенімін қалпына келтіруге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ. 23.12.2023 № 50-VIII

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. 03.10.2024 № 130-VIII

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 17.09.2022 № 142-VII

4. Криминология / Под ред. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА-М, 1997.

5. Мартыненко Г.К. Ещё раз к понятию, сущности коррупции и её связи с лоббизмом // Очерки новейшей камералистики. – 2014. – № 1. – С. 45.

6. Комиссаров В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией // Вестник МГУ. Сер. 11. 1993. № 1. С.28

7. Карпович О.Г. Актуальные проблемы противодействия коррупции в США / О. Г. Карпович // Российский следователь. - 2012. - №22. - С. 45-47.